

Джерела і література:

1. Несвицкий А. А. Полтава в дни революции и в период смуты 1917-1922 гг.: Дневник. – Полтава, 1995. — 280 с.: ил. — / Государственный архив Полтавской области.
2. Новітня історія Полтавщини (перша половина ХХ ст. (2005).
3. Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 2005. – 280 с.

І. А. Тимошевська, І. Д. Мяснікова

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В КУЛЬТУРІ І МИСТЕЦТВІ

Яскравий період Української революції 1917–1920 рр., коли вперше за багато століть українці заявили про себе як націю й збройно виступили за свободу та соборність своїх земель, дозволив створити перші форми національної державності – Українську Народну Республіку, Українську Державу гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнську Народну Республіку.

Саме тому указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» з метою вшанування традицій боротьби за незалежність і соборність України та військової звитяги захисників рідної землі, творців національної державності, тисячолітньої історії державотворення нашого народу, визнання історичного значення подій є дуже важливим. Адже незважаючи на поразку Української революції, її здобутки є дуже плідними. Під впливом її ідей прискорився процес формування модерної української політичної нації, було реанімовано традицію державності, на засадах якої відбувалася консолідація українства й розвивалася українська політична думка до кінця ХХ ст. Без перебільшення можна стверджувати, що підвалини сучасної незалежної України були закладені революційною добою. З огляду на це, звернення до історичних подій 1917–1920 рр. несе в собі величезний виховний потенціал, який може мати великий ефект, оскільки здатен викликати симпатії та підтримку різних політичних сил усіх без винятку регіонів України, адже поряд із досвідом вирішення національного питання у ході революції накопичувався досвід розв'язання й наболілих соціально-економічних проблем. Саме тому серед пріоритетних напрямів державної політики пам'яті має бути утвердження в суспільній свідомості розуміння значення цього важливого, складного й драматичного періоду вітчизняної історії.

Українська революція 1917–1920 рр. дала імпульси розвитку національного мистецтва. До творчості потяглася талановита молодь. І хоча молоді митці мали різні переконання і прагнення: одні підтримували заходи нової влади по будівництву «пролетарської» культури, інші засобами мистецтва прагнули розвивати національні традиції духовності свого народу, загалом же відчуття національного відродження окрилювало інтелігенцію, тим більше, що й радянська влада проголосила політику українізації.

В історичній літературі іноді піднімається питання про те, якому урядові належить більший внесок у справу розвитку культури, на чий бік більше схилилися діячі українського відродження в тих надзвичайно заплутаних і складних обставинах. У роки революції і громадянської війни справжня інтелектуальна еліта України обирала не стільки шлях служіння владі, скільки власній совісті, моралі, врешті – служіння народові. Саме ця інтелігенція була головним рушієм національно-культурного Ренесансу.

Широкого розвитку в добу визвольних рухів набула преса та видавнича діяльність. Протягом 1917 р. виникло 78 видавництв, у 1918 р. їх налічувалося 104. Ініціативу створення видавництв брали на себе місцеві органи при "Просвітах" та громадських організаціях, а також кооперативи та приватні особи. Газети в Україні виходили не тільки в губернських, а й у багатьох повітових центрах. Усього в Україні в 1917 р. діяло 106 видавництв, а в 1918 р. - 212. Розвиток і популяризація вітчизняної освіти, науки і культури в 1917–1921 рр. належав періодичній пресі та спеціальним фундаментальним виданням наукового характеру, таким як «Книгарь», «Наше минуле», «Літературно-науковий вістник», «Записки Наукового товариства ім. Шевченка». Відразу після лютневої революції 1917 р. набувають великого поширення національні культурно-освітні організації "Просвіти", які створювали бібліотеки, різноманітні гуртки й курси, видавали українські книги та журнали. В їхній роботі активну участь брали відомі діячі української культури, науки й освіти. Восени 1917 р. в Україні діяли 952 відділення "Просвіти". На цей час було відкрито 57 середніх шкіл з українською мовою навчання, які існували на приватні або громадські кошти, а через рік їх число зросло до понад 150. Велика увага приділялася виданню українських підручників. Товариство шкільної освіти у Києві в 1918 р. випустило в світ 2 млн. навчальних видань. Справа українізації, яка постійно нагтовхувалася на спротив росіян та зросійщених українців, посунулася вперед тоді, коли Центральною Радою було створено міністерство освіти, а його керівником став В. Прокопович. Тоді було складено широкий план українізації шкіл, а в Києві, Харкові, Одесі відкриті народні університети. Поряд із цим розпочали роботу низка професійних шкіл, Педагогічна академія та Академія мистецтв у Києві. Розвивалася українська видавнича справа.

В 1917 р. було видано 677 назв книжок рідною мовою та виходило 63 періодичних видання. Було засновано також український театр, вживалися заходи для заснування українських музеїв. Плідну роботу на ниві науки і освіти проводив відомий вчений і громадський діяч М. Туган-Барановський. Восени 1917 р. з його ініціативи було створено Українське товариство економістів, на базі якого згодом виник один із перших навчальних закладів з підготовки кадрів для зовнішньополітичного відомства України - Консульські курси. Одним з найвидатніших літературних об'єднань 20-х років є ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури). На думку ініціатора та ідеолога цього об'єднання М. Хвильового (1893–1933), воно повинно було стати справжньою лабораторією професійної майстерності та вільної творчості, поєднуючи ідеали комунізму з

принципами гуманізму. Спілка мислилась як альтернатива масовим і надто підпорядкованим «офіціозу» організаціям. До її складу дійсно увійшла блискуча плеяда літераторів, серед яких були М. Куліш, М. Бажан, М. Йогансен, П. Тичина, П. Панч, Ю. Смолич, О. Досвітній, Г. Епик та ін.

Багато корисного у сфері культури було зроблено за часів гетьманської влади П. Скоропадського. Саме тоді народний університет у Києві було перетворено на Державний український університет, а Педагогічну академію - на Українську науково-педагогічну академію, яка мала готувати кадри вчителів українознавства для середніх шкіл. Ще один Державний український університет було відкрито в Кам'янці-Подільському. У Полтаві почав працювати на кошти земства Український історико-філологічний факультет.

В листопаді 1918 р. було засновано Українську академію наук, що розпочала свою діяльність у лютому наступного року. Академію очолив видатний учений В. Вернадський, у трьох її відділах (історико-філологічному, фізико-математичному та соціально-економічному), незважаючи на великі труднощі воєнного часу, плідно і самовіддано працювали видатні вчені: історик Д. Багалій, економіст М. Птуха (у 30-х роках він був завідувачем кафедри інженерно-економічного факультету Інституту харчової промисловості, увільнений у період репресій), математики Д. Граве, Г. Пфейфер, мікробіолог Д. Заболотний, ботаніки О. Фомін та В. Липський, філолог А. Кримський, археолог і етнограф М. Біляшівський, літературознавець С. Єфремов та ін. У серпні 1918 р. було створено Національну бібліотеку Української держави, на початку листопада – Українську державну академію мистецтв, Державну археологічну комісію, Державний архів тощо.

Втім треба визнати, що в роки революції вже чітко позначилася та тріщина розлому української духовної еліти, що врешті стала однією з головних причин загибелі українського Відродження. Інтелігенція часів революції змушена була робити вибір між загальнолюдським і класовим, ліберальним і революційним, національним і соціальним. Трагічність цього вибору в той час усвідомлювалася порізно. Частина старої демократичної інтелігенції опинилася в політичній еміграції за кордоном. Змушені були емігрувати О. Олесь, М. Вороний, М. Садовський, В. Щербаківський, М. Грушевський, В. Винниченко, Є. Чикаленко, Д. Антонович та багато інших діячів. Чимало творчих діячів обрали позицію формальної лояльності до радянської влади, використовуючи найменшу можливість служити народові на ниві культури. Значна частина молоді революційно настроєної інтелігенції сприймала революцію як величний акт оновлення світу і майже без вагань віддавала їй свій талант, вірячи у світле майбутнє.

Після Жовтневої революції та розгону Всеросійських установчих зборів Центральна Рада видала IV Універсал 9 (22) січня 1918 р., яким проголосила повну державну незалежність УНР. Одночасно відозва Народного Секретаріату закликала робітників і селян до боротьби проти Центральної Ради та білогвардійців. В Україні почалася громадянська війна, яку спричинила переважно нерозв'язаність фундаментальних соціальних питань. Але важливим внутрішнім чинником

громадянської війни стала глибока суперечність між національно орієнтованими силами, що боролися насамперед за відновлення української державності, та більшовиками як прихильниками повернення України до складу РСФРР. Як тільки в соціальному плані визначилася певна поміркованість УЦР, її небажання розв'язувати пекучі проблеми радикальним чином, частина мас перекинулася до більшовиків. За оцінкою одного з лідерів УЦР, письменника В. Винниченка, війна з більшовиками стала війною "в суті з власними народними масами". Ця ситуація зумовила падіння Центральної Ради. У лютому 1918 р. червоні війська зайняли Київ, УЦР повернулася до столиці лише в березні за допомогою німецької армії. Але німці недовго терпіли Центральну Раду, й у квітні 1918 р. колишнього царського генерала П. Скоропадського було проголошено гетьманом України.

Листопадова революція в Німеччині, виведення німецьких військ поклали край Гетьманщині та її культурним досягненням. П. Скоропадський зрікся влади, у Київ вступили війська Директорії. Поразка австро-угорських військ, розпад імперії спричинили утворення на західноукраїнських землях незалежної Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яка в січні 1919 р. об'єдналася з УНР. Нетривале об'єднання західних і східних земель в єдиній "соборній" державі стало важливим фактором піднесення національної свідомості, яскравим виявом потягу українців до політичної та культурної єдності.

Подальші події громадянської війни (перехід території України з рук у руки, втручання в українські справи денікінців, які проводили жорстоку шовіністичну політику, посилення суперечностей в українському суспільстві в результаті розколу Директорії після виходу з її складу В. Винниченка) не сприяли збереженню культурних здобутків перших етапів національно-визвольної революції, поглиблювали кризовий стан закладів культури, культурно-просвітніх товариств.

Під час денікінщини було здійснено цілий ряд антиукраїнських акцій: закривали українські школи, припинили діяльність декілька українських мистецьких закладів, переслідували Державну академію мистецтв. В установах заборонялося вивішувати портрети Т. Шевченка, в Києві було повалено погруддя поета. За короткий час білогвардійці влаштували майже 400 єврейських погромів. На початку 1920 р., після вигнання денікінців, було відновлено чинність радянських законів та діяльність установ у сфері культури. На кінець року в республіці діяли понад 15 тис. культосвітніх закладів, близько 22 тис. загальноосвітніх шкіл, 38 інститутів.

Радянська влада, відновлена в Україні у кінці 1919 - на початку 1920 рр., почала приділяти певну увагу культурній роботі. Цим питанням опікувався Народний комісаріат освіти. При місцевих ревкомах і радах організовувалися відділи народної освіти. Школи, ВНЗ, бібліотеки, театри та інші культурні і мистецькі заклади були націоналізовані. Скасовувалася плата за навчання у школах усіх типів. Радянський уряд підтримав початкові кроки Української академії наук, надав їй приміщення та виділив потрібні кошти. Восени 1919 р. у трьох відділах УАН – історико-філологічному, фізико-математичному та соціально-економічному

– працювали 26 науково-дослідних кафедр, 15 комісій, 3 інститути, кілька комітетів і кабінетів, бібліотека.

Під час революції та громадянської війни розвивалися фольклорні традиції, які живили професійну творчість. Вони виявлялися у маршових піснях різних ворогуючих політичних таборів, а також у сатиричних частівках, прислів'ях та приказках, в яких народ висловлював своє ставлення до неймовірної чехарди урядів та можновладців. Ця жвава, гостра фольклорна течія, для якої не було заборонених тем і недоторканих святинь, мала небагато спільного з напівпрофесійними фальсифікатами та самодіяльними стилізаціями, що передруковувалися пізніше зі збірки в збірку під виглядом народної творчості.

Важливе значення для подальшого розвитку нової української літератури мала творчість В. Сосюри, В. Чумака, В. Блакитного (Еллана) та ін. Шукали своє місце у вирії політичних подій літератори, що вже здобули визнання: П. Тичина, М. Рильський, С. Васильченко. Одним із найпопулярніших видів мистецтв наприкінці громадянської війни був театр. У 1920 р. в Україні працювало понад 20 стаціонарних та пересувних театрів. Перший державний драматичний театр УСРР – театр ім. Шевченка (березень 1919 р.). Для становлення нового театру велике значення мала діяльність як корифеїв театрального мистецтва (П. Саксаганського, М. Заньковецької, І. Мар'яненка), так і талановитої молоді (О. Курбаса, Г. Юри, А. Бучми та ін.).

У містах і селах України виникло багато оркестрів народних інструментів, хорів, ансамблів. Почали працювати народні консерваторії в Харкові, Києві, Одесі; Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. У 1919 р. було засновано перший республіканський симфонічний оркестр ім. М. Лисенка та Державну хорову капелу «Думка».

Розвивалося, незважаючи на важкі умови, й образотворче мистецтво. Величезної популярності у протилежних політичних таборах набув жанр агітаційного плакату. Споруджувалися пам'ятники полеглим бійцям, діячам історії та культури. Тенденція до демонтажу пам'ятників дореволюційного минулого, започаткована зняттям монумента П. Столипіну в Києві 18-31 березня 1917 р., була підхоплена й радянською владою. Розгорталася монументальна пропаганда революційної, комуністичної ідеології. Яскравою сторінкою історії образотворчого мистецтва стали розписи Луцьких казарм у Києві, а також Центрального гарнізонного червоноармійського клубу в Харкові.

Отже, революція та громадянська війна призвели до політичного розшарування і протистояння не тільки різних суспільних організацій, а й діячів культури. В 1917–1920 рр. було, звісно, чимало проблем і труднощів, а то й гірких сторінок. Особливо це стосується тих пір, коли гору в Україні брали іноземні, антиукраїнські сили. Мабуть, найбільшої шкоди розвитку національного відродження завдали російські білогвардійці та більшовики.

В.Чумак, відомий український поет, у 1919 р. був розстріляний денікінцями. Поет Г. Чупринка в 1921 р. був убитий більшовиками. Чимало відомих діячів науки,

літератури, мистецтва, освіти, церкви, які не сприйняли радянсько-більшовицького режиму, опинилися за межами України, в еміграції. Нова влада, керуючись горезвісним принципом класовості та партійності, оголошувала шкідливим і антинародним усе, що не відповідало цим вимогам.

Національно-демократична революція і жорстока збройна боротьба за захист її завоювань були складною сторінкою в новітній історії українського образотворчого мистецтва. Під час війни загинули великі художні цінності: картини, скульптури, монументи, архітектурні ансамблі. Але разом з тим побачили світ художні твори, що несли на собі відбиток часу.

Безладдя й хаос після березня 1917 р. стали, як пошесть, розростатися у важливому інституті влади – армії. Цей процес з боєм та відчаєм сприймався значною частиною офіцерського корпусу. Але на спроби хоч якось підтримати дисципліну солдатська маса, «загітована» безвідповідальними гаслами соціалістів, відповідала дикими розправами. До серпня 1917 р. від рук своїх же солдатів у російській армії загинуло, за деякими даними, 10 тис. офіцерів. Майже вся інтелігенція потрапила в розряд непотрібних суспільству людей. Навіть про медиків більшовицька преса весь 1918 р. вживала часто-густо таких виразів, як «лицеміри», «вороги народу», «прокляті ескулапи», «Іуди ХХ століття». Першими сповістили світову громадськість про злочини більшовизму в Києві сестри милосердя, які опублікували у «Військово-науковому віснику» основу на особистих враженнях статтю «Затавровані прокляттям (Єгоров, Муравйов, Ремньов)». Більшовицька ж преса волала чимраз голосніше про злочини... гайдамаків. Трудящі, не стримуючи обурення, читали хвилюючі рядки, не підозрюючи про їхню брехливість: «Озверелые банды юнкеров и офицеров, подкупленных Центральной Радой, растерзали 1500 революционных рабочих и солдат» . Чомусь тільки аж через два тижні цю нісенітницю повторила «Правда» . Насправді ж українські війська взяли в полон не менше тисячі більшовицьких повстанців, які, звичайно, залишилися живими. Після приходу в Київ військ М. Муравйова вони вийшли на свободу, і частина з них по-звірячому розправлялася з киянами.

Школа, в тому числі вища, перетворилася на знаряддя партійної політики. Зносилися пам'ятки минулого. Натомість повсюдно встановлювалися монументи Маркса, Енгельса, Леніна. Робився максимум того, аби знищити все національне самобутнє, щоб до краю деформувати українську ментальність. Наслідки такої політики даються взнаки й сьогодні. Саме тому слід уважно вивчати і враховувати уроки тих складних і драматичних часів.

Не можна оцінювати культурницьку роботу різних верств української інтелігенції перших місяців і років після 1917 р. тільки крізь політичну призму. Навіть кращі представники інтелігенції не завжди могли розібратись у складнощах жорстоких місяців і років боротьби. Так, відомий письменник, великий гуманіст, борець за народні інтереси В. Короленко спочатку закликав вести світову війну до переможного кінця, а потім жорстко і безповоротно засудив радянську владу. Позиція В. Короленка щодо революційних подій не була унікальною. Основна

частина старої інтелігенції (тобто тієї, що здобула освіту і виховання за влади царату) поділяла її.

Насторожено зустріла революцію найчисленніша ланка старої інтелігенції - учительство. Воно віддзеркалило строкату суміш політичних інтересів суспільства України, особливо його сільської частини.

Продовжували плідно працювати з новою владою відомі педагоги: А. Макаренко, Т. Лубенець, С. Васильченко, С. Чавдаров, М. Даденков, Г. Костюк, Є. Вайда, М. Бакевич, П. Горбатий, М. Добровольська, І. Шестопалов, авторитетний професійний лідер учительства А. Лещенко. У важкі для української інтелігенції і народної освіти часи денікінської окупації А. Лещенко сміливо виступив проти підготовленої групою київських педагогів хвалебної декларації на адресу А. Денікіна. Збори київського українського вчительства його підтримали.

Природно, що революцію швидше приймали і визнавали ті вчителі, які пройшли сувору школу війни і за походженням належали до народних низів. Так, учитель І. Краснопольський походив із бідного селянства, закінчив початкову учительську школу і в 16 років почав працювати в сільській школі. Приділяв багато уваги просвітницькій роботі серед селян. У 1914 р. його мобілізували, в 1917 р. обрали до Центрального солдатського комітету Південно-Західної земської організації. У 1918 р. І. Краснопольський повернувся до вчительської діяльності у с. Грузнянське на Одещині. Подібний шлях пройшли вчителі Ю. Пашковський, А. Дунаєвський, М. Супруненко, І. Лук, П. Стодоля, А. Сергієнко, В. Парфенюк, Я. Притика і багато ін.

Ще задовго до 1917 р. виявляв симпатії до революції відомий народний учитель А. Музиченко, який був одним із організаторів трудової школи, різних курсів перепідготовки вчителів для нової школи. Через його курси з 1917 до 1925 р. пройшло майже 20 тис. учителів з різних куточків України. Так, на п'ятиденних учительських курсах з підготовки 600 викладачів єдиної трудової школи I ступеня, які відкрились у Києві 2 липня 1919 р., лекції з історії і практики трудової школи читали Я. Ченига, А. Музиченко та А. Бондарєв.

Аналогічну роботу здійснювали відомі ще до 1917 р. своєю громадською та політичною діяльністю педагоги Н. Лебедев-Томашевич, О. Укопникова, Н. Домбрівський. І все-таки подібні численні приклади плідної праці окремих представників старої інтелігенції України аж ніяк не свідчили про політичні настрої основної маси старої інтелігенції, яка пасивно або активно протидіяла радянському режиму. Значна частина інтелігенції, продовжуючи працювати на ниві науки, освіти, культури, зайняла позицію очікування, нейтралітету. Вона сподівалась на випадковий, тимчасовий характер радянської влади. Загалом на позицію інтелігенції також впливала не тільки політика нового режиму, а й реакція на неї з боку основної маси населення.

Найзаможніша, консервативна частина старої інтелігенції України була налякана революцією, чинила їй опір. До того ж на позиції української інтелігенції впливало почуття національної недовіри, яке породила політика утискувань

української культури з боку більшовиків. Історія боротьби за державне відродження України свідчить, що успіх міг бути досягнутий у важкий період 1917–1920 рр. тільки за умов згуртованості народу, його солідарності. На жаль, цього не трапилося.

Джерела і література:

1. Баран В. Історія України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Юрій Сливка (відп.ред.). – 4.вид. – Л. : Світ, 2003. – 520 с.
2. Білоцерківський В. Історія України: Навчальний посібник/ Василь Білоцерківський,. – 3-е вид., виправлене і доп.. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 535 с.
3. Бойко О. Історія України: Навчальний посібник/ Олександр Бойко,. – 3-тє вид., випр., доп.. – К.: Академвидав, 2007. – 687 с.
4. Зайцев Ю. Історія України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Юрій Сливка (відп.ред.). – 3.вид., перероб. і доп. – Л. : Світ, 2002. – 520с.
5. Котова Н. Історія України: Навчальний посібник/ Наталія Котова. – Харків: Одиссей, 2005. – 413 с.
6. Лановик Б. Історія України: Навчальний посібник/ Богдан Лановик, Микола Лазарович,. – 3-е вид., виправлене і доп.. – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.
7. Олійник М. Історія України: Навчальний посібник для студентів дистанційної та заочної форм навчання/ Микола Олійник, Іван Ткачук. – 3- вид., виправлене та доповнене. – Львів: Новий Світ. – 2007. – 262 с.

С. М. Скрипник, А. Д. Коротич

ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА В РЕВОЛЮЦІЙНУ ЕПОХУ 1917–1921 рр.

Революцією можна назвати шлях для досягнення певних цілей, виходу з різних суперечностей, кризових станів, коли інший – не дає ефекту. Головна її особливість полягає в тому, що першопричиною прагнення до радикальних змін є національна нерівність.

Українська революція стала визначною подією в історії українського народу ХХ ст. Вона засвідчила палке прагнення українців до створення власної держави. Незважаючи на тривале імперське поневолення, український народ знайшов у собі сили, щоб у вкрай несприятливих умовах протягом тривалого часу (1917-1920 рр.) вести запеклу боротьбу, відстоюючи свою державність.

У 1917 р. український народ одержав історичний шанс звільнитися від іноземної залежності й створити власну соборну демократичну державу.

Упродовж 1917–1920 рр. у суспільстві панувала нетерпимість, жорстокість, зневага до людського життя. Тисячі висококваліфікованих спеціалістів, учених, діячів культури емігрували за кордон. Зникли звичні прикмети мирного часу – доглянуті парки з садовими лавками, чисті і рівні вулиці, громадський транспорт, який справно працював, замінювалися новими старі пам'ятники, звичні афіші